

УДК 316.722:82

Тамара САБЕЛЬНИКОВА

к. філол. наук, доцент
Донецький юридичний інститут МВС України

ЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ „ЗИМОВІ ДЕРЕВА”)

У статті розглядається творчість В. Стуса в національно-культурному контексті (на прикладі збірки „Зимові дерева”), самовираження його поетичного „я” через знаки національної культури, які охоплюють реалії повсякденного життя, топоніми, фразеологізми, міфологеми, історичні явища та видатні імена.

Ключові слова: знаки національної етнокультури, міфологеми, національна традиція, національний світогляд.

Художній світ В. Стуса багатогранний, естетично витончений, сповнений безмежною любов’ю до світу і до людини. На сьогодні ще не можемо сказати, що його творча спадщина вичерпно досліджена. Розкриття глибинного змісту, осягнення шляхів втілення творчих задумів поета триває й нині. Є. Сверстюк наголошує, що для сприйняття поезії В. Стуса „потрібна... виробленість літературного смаку і добра філологічна освіта” [8, 318]. І далі: „Василь Стус – явище для сприймання надто велике” [8, 319]. Не погодитись із цим неможливо. Тож осмислення поетичного простору митця, його осягнення залишається наразі актуальним. Особливо це є важливим в умовах сьогодення, коли в суспільстві вкрай жорстким лишається протистояння масової та елітарної культури, а творчість В. Стуса беззаперечно є зразком останньої. Один із його друзів М. Хейфец вказує на витончену освіченість, ерудицію й бездоганний смак поета [11, 213]. В. Стус „цілеспрямовано й критично опанував досвід світової поезії” [11, 165], тому в його творах національне поєднується із загальнолюдським і конкретно-історичне із сучасним.

Як відомо, в добу постмодернізму руйнується одна культурна парадигма, а на її уламках твориться нова. В українській культурі цього часу однаковою мірою поєднуються національна традиція з новаторськими пошуками. Така вагома складова національної традиції у вітчизняній культурі зумовлюється конкретно-історичними обставинами, в яких, як і в попередні часи, саме мистецько-інтелектуальна еліта бере на себе відповідальність за долю нації.

В. Стус – поет глибоко національний. Його українство є органічним, успадкованим генетично. Від самого народження він долучається до макрокосму рідної культури: над його колискою

звучать мамині пісні [10, 11–12]. Через усе своє життя поет проніс у серці любов до народної пісні, вважаючи її такою, що сприяє виробленню здорового смаку й високої моралі. Тож національна культурна традиція стала тим ґрунтом, на якому зростав талант В. Стуса. В його творах спостерігаємо переосмислення змісту усталених образів, сюжетів, звернення до поетичного словника народу. Про фольклорні впливи на поезію В. Стуса та їх вияви читаємо у численних дослідженнях: „Народнопоетична стихія в творчості Василя Стуса” С. Мишанича [7], „Василь Стус і українська народна творчість” М. Ішук [5], „Етнокультурний міфопростір як авантекст до творчості В. Стуса” О. Давидової [2], тощо.

Причетність Стусової поезії до національної традиції виявляється не лише в переосмисленні фольклорних образів та архаїчних міфологем, а й у наповненні його поетичного простору етнокультурними концептами на позначення констант народної культури, які відтворюють українські реалії, український національний колорит, українську ментальність. Такі константи В. Жаворонок називає знаками української етнокультури [3, 3]. На його думку, природу багатьох слів і значень мовних одиниць можна „пізнати лише з огляду на етнокультурні контексти” [3, 668].

Поезія В. Стуса є органічною частиною національного культурного макрокосму. Вона виростає з національної культури, живиться нею й на її основі створює новий художній світ. Тож дослідження національно-культурної компоненти у творчості В. Стуса є одним із ключів до розуміння його поезії.

Обсяг статті не дозволяє залучити весь доробок поета, тому зосередимо увагу на одній із перших збірок поета „Зимові дерева”. Промовистою є назва цієї збірки, що відтворює то осінньо-зимові пейзажі, то інтимні переживання та медитаційні самозаглиблення, забарвлені переважно елегійною тональністю, то роздуми про долю Батьківщини. Назва служить змістовим кодом, який розшифровується у творах, що входять до збірки. Дерева, за давніми міфологічними уявленнями українців, – живі істоти [3, 175]. Зима ж – „пора року, коли природа „вмирає” або „засинає”, а земля „хворіє” [1, 190]. Архаїчні міфологеми живуть у нашій підсвідомості і наповнюють глибинні смислові шари окремих слів.

А. Шум у передмові до першого видання збірки „Зимові дерева” називає В. Стуса поетом „одушевленого космосу”. Авторка стверджує, що „природа в нього одушевлена... має свої моральні закони і силу...” [11, 1]. Цілком у дусі давньослов'янського анімістичного світогляду. У поетичному просторі збірки постають образи дерев, звичних для українських краєвидів, – це верба, тополя,

береза, горобина, дуб, клен, осокор. Ці образи репрезентують не лише зримий український світ, а й містять закодований глибинний зміст, що посилює, увиразнює думку, настрої, відчуття. Так, верба, крім того, що в народних уявленнях є національним символом, ще може асоціюватись із небезпечним коханням [3, 73]. Суто українським і за зовнішнім втіленням і за ментально-світоглядними ознаками є вірш „Під диким сонцем”:

*Поприсідали верби у воді,
стоїть у березі дівчаток зрайка
і, видививши лози, миють ноги,
високо підткавши спідниці [9, 71].*

Згадка про верби не лише відтворює національний колорит, але й посилює експресію подальших рядків, де йдеться про козаків, що відпливають на битву з ворогом. Образ дівчат вимальовується через нанизування ланок асоціативного ланцюга. Далі їх порівняно з молодими берізками. А береза в народній свідомості – символ дівочої чистоти, що відповідає авторській інтерпретації образу дівчат.

Український світ В. Стуса населений розмаїттям птахів (соловей, чайка, лелека, зозуля, ластівка, сова тощо), які часто зберігають своє символічне значення, органічно вплітаючись в асоціативне поле вірша:

*Німа як люстро, –
колись відбився в нім твій вид миттєвий,
вкарбовуючись в темряву навік,
ще – чайка однокрила, ще – зигзиця
і ще – як окоренок лихоліть [9, 75].*

Скорботні переживання жінки стають рельєфно відчутними завдяки введенню образів чайки, що, за народними уявленнями, є символом засмученої матері-вдови [3, 633], та зигзиці, яка також символізує смуток, журбу та вдівство [3, 251]. Експресивність вислову досягає кульмінації завдяки епітету „однокрила” та вживанню архаїчної назви „зигзиця”, що мимоволі пробуджує в пам’яті плач Ярославни.

Іноді образ птаха контрастує із загальним настроєм вірша:

*Як бубон бився волохатий жаль,
на поворотах автострада тихла,
і ластівок ласкаве чорне пікколо
ліпилось як гніздо до етажна
безлистих посвистів осінніх крон... [9, 52].*

Ластівка в національній традиції асоціюється з добром. Саме так змальовує її і В. Стус, виражаючи своє уявлення через епітет „ласкаве”, та цей образ є дисонансним щодо загального настрою вірша, тим самими значно увиразнюючи його.

Вірші, що увійшли до збірки „Зимові дерева”, „ліричні, напоєні якимось пантеїстичним захопленням світом природи” [4, 431], світом давніх звичаїв та обрядів. Власну інтерпретацію магічних дій щодо впливу на природні стихії автор подає у віршах „Накликання дощу”, „Під диким сонцем”. Він уводить у поетичний простір імена язичницьких богів, таких, як Ярило, Перун.

Неодноразово зустрічається у збірці звичний для українців образ вінка. Вінок – народний символ із широким семантичним полем. Та автор не просто запозичує образ із фольклору, а творчо домислює його, сповнює нових смислів, при цьому не руйнуючи первісного значення.

Так, у вірші „Осліпле листя відчувало яр” подибуємо перифраз, взятий із народних пісень: „і плакала за втраченим вінком юначка” [9, 51]. За давніми народними уявленнями втратити вінок означало втратити дівоцтво [1, 76; 3, 97], а це, у свою чергу, сприймалось як лихо і супроводжувалося бурхливим емоційним сплеском. В. Стус не порушує семантики звичного архетипу: його юначка плаче за вінком, „заробивши на горіхи”, так само у народних піснях мати б’є дочку, яка загубила вінок.

Вінок є важливим атрибутом купальських свят. Поет послуговується архаїчною назвою „Ярилів день”, коли святкували великий шлюб „бога літнього розквіту вогню-сонця Семиярила з життєдайною богинею води Даною” [1, 260]. Як відомо, в Купальську ніч дівчата кидали вінки на воду і ворожили про свою долю. У В. Стуса читаємо: „і не докинути вінка – приб’ється /одраз до берега. Хоч кинь, хоч ні” [9, 71].

У подальших рядках уточнюється поетичний зміст наведеного уривка. Відповідно до народної традиції, якщо вінок прибався до берега, якщо його не спіймав суджений, то не бути молодим у парі. Невідворотність долі змальовано доволі просто і ясно: „хоч кинь, хоч ні”. Та мотив купальського ворожіння в цьому вірші пов’язується з конкретно-історичним мотивом: українська історія сповнена постійної боротьби з численними загарбниками за волю рідної землі, тому козаки пропливають повз дівчат у човнах.

Правічний незайманий ліс викликає асоціації з наповненим духами світом „Лісової пісні” Лесі Українки:

*Тут поживи – і видасться тобі,
що й досі Україна солов’їна,
і промайне за крутояром Мавка,
до вівериці руки простягне,
і звук сопілки лине з-над узгір’я:
от-от сюди нахопиться Лукаш [9, 131].*

Ця алюзія породжена органічним зв'язком Стусового поетичного „я” з підвалинами національної культури.

Для світогляду українців характерний такий духовний синкретизм, як двовір'я, що виражається в поєднанні язичницької та християнської релігій. В. Стус як справжній син свого народу, який зростав у лоні рідної культури, так само виявляє належність як до язичницької, так і до християнської традицій. Є. Сверстюк зазначає, що, незважаючи на те, що поет виховувався в позацерковному середовищі, він „ніде не допускав некоректності у вживанні богословських термінів” [8, 325]. Вболіваючи за долю України, В. Стус устами ліричних героїв звертається до Бога зі щирою молитвою:

*Причинивши двері,
колінкою: Отче наш! [9, 84].*

І в іншій поезії:

*Даждь нам, Боже, десь! Не треба завтра –
даждь нам десь, мій Боже! Даждь нам десь! [9, 91].*

Важливе місце в поетичному арсеналі В. Стуса посідають численні фразеологізми, які виявляють не лише його причетність до національної традиції, але й високий рівень майстерності в оперуванні художнім словом, посилюють емоційний спектр вислову:

*і плакала за втраченим вінком
юначка, заробивши на горіхи [9, 51];
Регочи на кутні – буде легше... [9, 62];
Бо тут собі і на штани не вигадаю,
в цім добровільнім допрі-барлозі [9, 104];
*Раз на тиждень
можна бути одвертим
і промовити:
цілоденні клопоти
сидять тобі в печінках [9, 125].**

Український світ поезії В. Стуса сповнений і багатьох реалій повсякденного життя. Це полотно, вітряк, ослін, личаки, шаровари, курна хата, півлітра, хліб, оселедець, маторженики, борщ тощо.

„Просте, без будь-яких поетичних „хитрувань”... слово близьке Стусові, він відчуває його правду і його художні можливості. Адже простий образ створює відчуття певної психологічної „тиші” і дає нам почути щось, чого без цієї тиші ми б не розчули...”

Що прозоріший образ, то чіткіше просвічує, проглядає крізь нього те, що за ним стоїть, що в нього не вміщується”, – слушно зауважує М. Коцюбинська [6, 28]. В одних випадках такі слова окреслюють простір ліричного героя, але неодмінно при цьому є не просто назвами предметів, а уособленням рідної домівки, світу дитинства: „Пригадуєш маторженики? / І борщі з лободою?” [9, 122].

В інших – стають виражальними засобами для творення художніх образів: „Руки обидві, / немов вітряк, з зорі і до зорі / блукають, шастають – ані тобі рятунку, / ані тобі розрадоньки” [9, 82].

Невід’ємними константами національної культури є топоніми, імена видатних особистостей, історичні реалії. В поезіях збірки „Зимові дерева” чітко окреслюється український географічний простір через такі назви, як Дніпро, „дніпрові гострі кручі”, „чернігівські просмолені ліси”, „придеснянський спокій”, Труханів острів, Володимирська гірка, Хрещатик, Ясинувата, Донецьк. Та національні обшири вимірюються не лише по горизонталі, а й по вертикалі. Для кожного українця знаковими є такі поняття, як „козак”, „Січ”, „гайдамацький рід”. Уводячи до свого поетичного світу ці образи, автор утверджує не лише свою любов до Вітчизни та її минулого, а й констатує нерозривний зв’язок поколінь сучасних і минулих, незнищенність історичної пам’яті:

І не рюмсати на поріддя, коли твої гайдамацький рід

ріжуть линвами на обіддя кілька сот божевільних літ.

І не бештати, пане-брате, а триматися на землі! [9, 91].

А. Шум акцентує на „понадчасовості” поезії В. Стуса, вбачаючи в цьому вплив Т. Шевченка, який „комунікується з предками і з майбутніми поколіннями, узгляднюючи їх час” [12, 3–4]. Так само В. Стус промовляє як до „живих”, так і до „мертвих і ненароджених”.

Історична пам’ять зберігає не лише події, а й видатні постаті вітчизняної культури. Знаковими для В. Стуса є Т. Шевченко, Г. Сковорода, М. Костомаров, О. Довженко. Йому імponує вільний дух Г. Сковороди, прагнення філософа знайти себе. З М. Костомаровим поета єднає біль за долю України і віра в патріотичні поривання нащадків. А разом із Довженком він безмежно любить Батьківщину й усвідомлює, що без неї його немає: „Пустить мене. Поможіть / ввібрати в голодні очі край полинний / і заховать на смерть” [9, 92].

Тарас Шевченко для В. Стуса, як і для всіх українців – пророк: „Тарасові провісні птиці – / слова шугають над Дніпром” [9, 91].

Творчість В. Стуса перебуває в національно-культурному контексті і невіддільна від нього. У його віршах активно представлені знаки національної етнокультури різних рівнів – назви реалій повсякденного життя, топоніми, фразеологізми, українські міфологеми, назви історичних реалій та імена визначних особистостей. Та поет не лише зберігає кодові елементи національної культури, а й творчо переосмислює їх, сповнюючи новими відтінками значень і створюючи на їх основі власний поетичний світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Войтович В.* Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. *Давидова О.* Етнокультурний міфопростір як авантекст до творчості В. Стуса / О. Давидова // Слово і час. – 2003. – № 1. – С. 70–75.
3. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. *Жулинський М. Г.* Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Г. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.
5. *Іщук М.* Василь Стус і українська народна творчість / М. Іщук // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 1. – С. 85–89.
6. *Коцюбинська М.* Поет / М. Коцюбинська // Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах [упоряд. М. Гончарук]. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 1. – С. 7–38.
7. *Мишанич С.* Народнопоетична стихія в творчості Василя Стуса / С. Мишанич // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. – Донецьк, 2001. – Вип. 6. – С. 39–94.
8. *Сверстюк Є.* „Нецензурний Стус” // Не мир, а меч. Есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : ВМА „Терен”, 2008. – С. 313–331.
9. *Стус В.* Твори у чотирьох томах шести книгах / В. Стус [упоряд. М. Гончарук]. – Львів : Просвіта. – Т. 1. – 1994. – 432 с.
10. *Стус Д.* Життя і творчість Василя Стуса / Д. Стус. – К. : Фотовідеосервіс, 1992. – 87 с.
11. *Хейфец М.* „В українській поезії тепер більшого нема...” / М.Хейфец // Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. – С. 201–276.
12. *Шум А.* Поезія Василя Стуса / А. Шум // Стус В. Зимові дерева / Стус В. – Брюссель : видавництво „Література і мистецтво”, 1970. – С. 1–8.

АННОТАЦІЯ

Тамара Сабельнікова. Знаки національної етнокультури в творчестве Василя Стуса (на матеріалі збірника „Зимні дерева”).

В статье рассматривается творчество В. Стуса в национально-культурном контексте (на примере збірника „Зимні дерева”), самовираження его поетического „я” через знаки національної культури, которые включают реалии повседневної життя, топоніми, фразеологізми, міфологеми, історическіє явленія и видаючієся імена.

Ключевые слова: знаки національної етнокультури, міфологеми, національна традиція, національне мировоззрення.

ABSTRACT

Tamara Sabelnikova. The signs of the national culture in the V. Stus's creative work (based on the collection „The Winter trees”).

The author underlines, that understanding poetic artist's space, its comprehension is currently relevant. This is especially important in contemporary conditions, when the society remains extremely tough opposition of media and elite culture, and creativity by V. Stus undoubtedly is an example of the latter. The article touches upon V. Stus's

creative work in the national-cultural context (on the example of his collection „The Winter trees”), the self-expression of his ego through the signs of the national culture, which cover the reality of everyday life, toponymes, phraseological turns of speech, mythological images, historical phenomena and outstanding names. The author states, that the motif of Kupala fortune telling in the verse is associated with specific historical motive: Ukrainian history is full of constant struggle with numerous invaders for the freedom of their native land, that is why the Cossacks sailing past the girls in the boats. Pre-historical virgin forest is associated with a world full of spirits of "Forest Song" by Lesya Ukrainka. Repeatedly found in the collection habitual Ukrainian wreath image. Wreath – national symbol with a wide semantic field. But the author does not just borrow an image from folklore as well creatively interpreting it, fills of new meanings, without destroying the original value. Assessing religious motives poetry by Vasyl' Stus, the author argues, that the Ukrainian outlook is based upon distinctive spiritual syncretism – dual faith, expressed in a combination of pagan and Christian religions. The poet in his own poetic world appeals to both pre-Christian and the Christian tradition. The author takes into account the opinion of Ye. Sverstyuk that despite training in non-church environment V. Stus did not admit impropriety in the use of theological terms.

Key words: signs of national ethno-culture, mythological images, the national tradition, the national outlook.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2014.